

УДК 336.71.025.13(477)

С. В. Башлай, канд. екон. наук, доц.,
О. І. Подоляка, канд. екон. наук, доц.,
ДВНЗ “Українська академія банківської справи НБУ”

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НАГЛЯДУ НА КОНСОЛІДОВАНІЙ ОСНОВІ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ БАНКІВ В УКРАЇНІ

Необхідність запровадження нагляду на консолідованій основі в Україні обумовлена як збільшенням кількості форм і видів фінансової діяльності, так і зростанням масштабів і структур її здійснення. У статті автори визначають організаційно-правові передумови, характеризують об'єкти (банківські групи, підгрупи) та окремі інструменти (адміністративні, економічні) наглядового впливу, підкреслюють необхідність і значення запровадження нагляду на консолідованій основі за діяльністю банків України.

Ключові слова: банк, небанківська фінансова установа, банківська група, регулювання, нагляд.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку відносин за участі банківських установ як у загальносвітовій практиці, так і в Україні насамперед характеризується суттєвим зростанням масштабів їхньої фінансової діяльності, збільшенням кількості форм та інструментів її здійснення. Істотно в процесі розвитку банківництва втрутилася і світова фінансова криза 2008–2009 рр. Відтак в умовах глобалізації та інтеграції фінансової діяльності, необхідності протистояти впливу зовнішніх негативних факторів та формування внутрішніх передумов для отримання конкурентних переваг на ринку вітчизняні банки схиляються до участі в більш широких структурах, консолідуючи власні зусилля з іншими фінансовими та нефінансовими установами – резидентами та нерезидентами України.

З іншого боку, світове фінансове співтовариство активно працює над розробкою адекватних ситуації механізмів забезпечення стійкості національних банківських систем та світового фінансового ринку. Адже будучи ключовими грошовими посередниками в сфері виробництва та послуг, фінансові установи мають у першу чергу забезпечувати ефективність і стабільність власної діяльності, що є важливим фактором розвитку всієї економіки в цілому. Наглядові дії багатьох країн світу передбачають застосування інструментів так званого змістовного банківського нагляду, що базується на проведенні відповідної роботи із виявлення у банків проблем на ранніх стадіях їх виникнення та реального забезпечення фінансово стабільного і безпечного функціонування

всієї банківської системи. Тобто змістовна компонента наглядового процесу базується на застосуванні методів ризик-орієнтованого та нагляду на консолідованій основі. Тим самим визнаючи, що процеси ускладнення диверсифікації бізнес-процесів у банківській сфері несуть додаткові ризики як для самих банків, так і для їхніх клієнтів.

Принципи та “межі” практичного застосування консолідації наглядових зусиль за діяльністю банків та залежних від них (дочірніх) чи пов’язаних з ними фінансових установ були однозначно закріплені, а згодом відповідним чином доповнені та розтлумачені в редакціях угод, відомих світовому фінансовому загалу, таких як Базель I (1988 р.) та Базель II (2004 р.). Ці міжнародні документи стали логічним закріпленням тих методологічних розробок, які починаючи з 1975 р. були започатковані та викладені в Конкордантах, Принципах та Директивах ЄС [1; 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробки щодо передумов, необхідності, а також теоретичних, організаційно-правових та методологічних засад застосування нагляду на консолідованій основі в банківській системах Європи, країн колишнього СНД та України знайшли своє відображення також і в працях багатьох науковців.

Нагляд на консолідованій основі розглядався як:

- окремий інструмент впливу наглядових органів на діяльність учасників фінансової сфери [1; 2; 4];
- додатковий засіб більш повної оцінки фінансового стану банку, за яким здійснюється нагляд на індивідуальній основі [3; 6; 9; 11];
- елемент регуляторно-наглядової макропруденційної політики в банківській сфері [5; 8; 10].

Однак ключовим моментом запровадження та розвитку наглядової діяльності на консолідованій основі можна визначити визнання наявності у банків тісного взаємозв’язку з іншими фінансовими установами небанківського типу у формі створення відповідних фінансових (у тому числі банківських) та нефінансових груп (об’єднань, конгломератів).

Досліджуючи еволюційний процес нагляду за діяльністю банків на загальносвітовому рівні, С. Дубков робить висновок про те, що нагляд на консолідованій основі став одним із трьох ключових елементів змістовного банківського нагляду у сфері удосконалення підходів до забезпечення фінансової стабільності. А сам ризик-орієнтований підхід завдяки запровадженню консолідованої форми нагляду був підсилений якісними інструментами впливу на діяльність банків [3].

В одній із перших своїх праць, пов’язаних з дослідженням передумов і практичних засад запровадження нагляду на консолідованій основі в банківських системах пострадянських країн, О. Тарасова підкреслює, що формування механізму консолідованого нагляду базується

на основі його інструментів, дія яких спрямована на оцінку, мінімізацію та управління ризиками, що виникають у банків у складі групи та банківської групи в цілому. Отже, застосування директивних та економічних інструментів консолідованого нагляду дозволить комплексно оцінити ризики, що виникають у членів банківської групи при здійсненні ними операцій між собою та із зовнішніми контрагентами [9, с. 38].

Питання нормативно-правових передумов та організаційних засад щодо ідентифікації та визнання банківських груп знайшли своє висвітлення в праці фахівця НБУ, кандидата економічних наук О. Берегулі. На думку автора, наукова необхідність дослідження даного питання підкріплюється практичною значущістю впровадження нагляду на консолідованій та субконсолідованій основі. Адже за станом на кінець першого кварталу 14 банків надали відповідну інформацію про входження до банківських груп (підгруп). НБУ продовжує накопичувати досвід і вдосконалювати нормативно-правову базу з питань нагляду на консолідованій основі, усвідомлюючи всю важливість його здійснення [2, с. 35].

На національному рівні у більшості країн світу вже сформовані комплекси нормативно-правових актів, що регламентують здійснення нагляду на консолідованій основі за банками. У свою чергу, 19 травня 2011 року Верховною Радою України з прийняттям Закону України “Про внесення змін до деяких законів України (щодо нагляду на консолідованій основі)” було фактично започатковано формування подібної нормативно-правової бази в Україні. За два останні роки НБУ підготував і прийняв цілий ряд положень з метою забезпечення необхідної методології питання.

Метою даної статті є розкриття сутності та складу процедур із використання заходів щодо визначення підходів і здійснення наглядового впливу на діяльність банків України у складі відповідних банківських груп та підгруп.

Виклад основного матеріалу. Реалістична оцінка відповідності банку наглядовим стандартам повинна враховувати всі фінансово-кредитні інституції, у яких він бере участь або які є дочірніми щодо нього. Саме в цьому полягає ідея консолідованого нагляду.

Отже, консолідований нагляд є саме тим комплексним підходом банківського нагляду, що дозволяє оцінити стабільність всієї фінансової групи, беручи до уваги ризики, яким може бути підданий банк, незалежно від того, чи відображаються зазначені ризики в його звітності та пов'язаних компаній.

На підставі положень закону та нормативно-правових актів НБУ у сфері запровадження даного напрямку нагляду за діяльністю банків в Україні можна сформулювати схему загального механізму його здійснення (рис. 1).

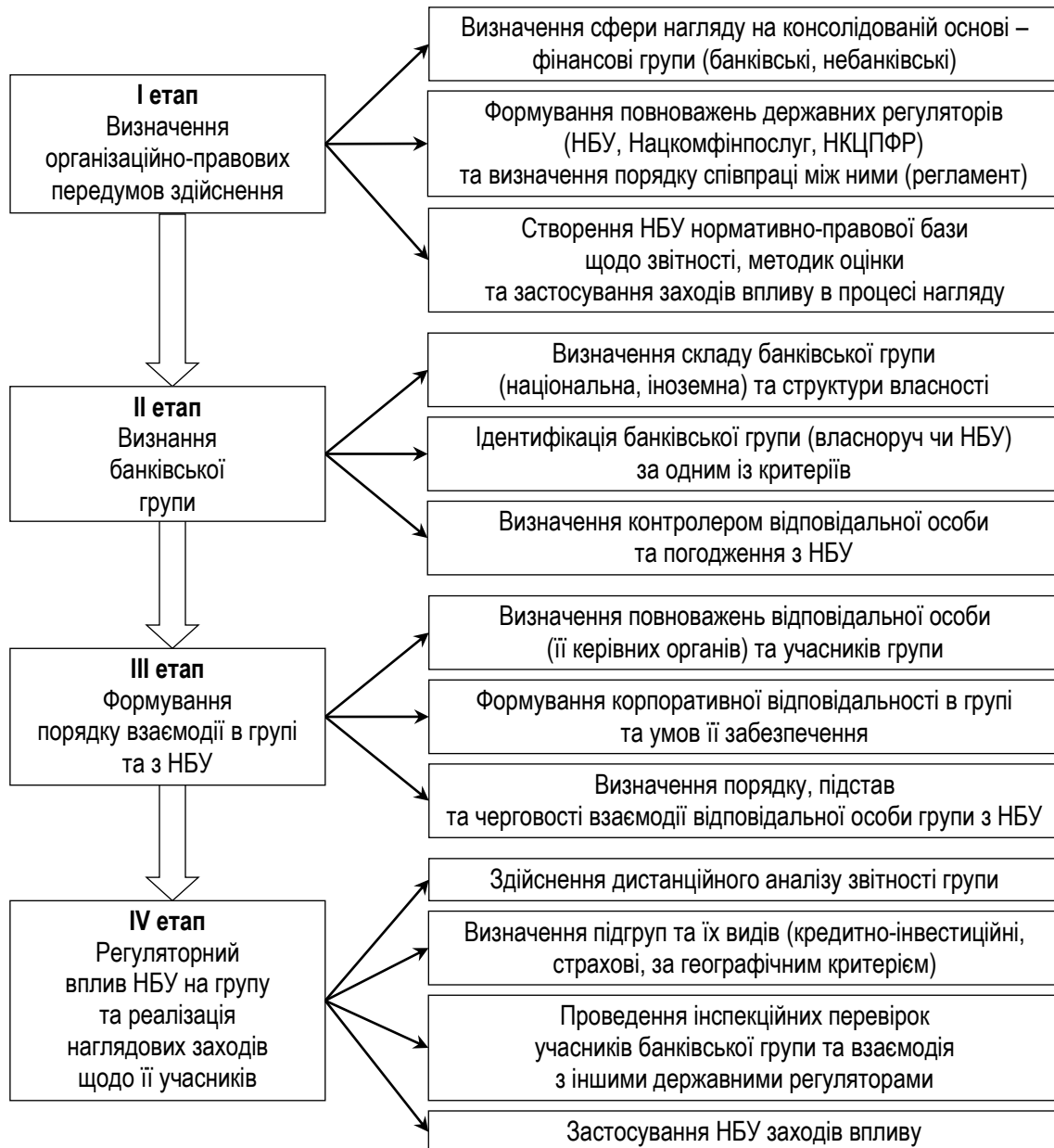

Рисунок 1 – Загальна схема формування механізму нагляду на консолідованій основі за діяльністю банків в Україні

Джерело: авторська розробка на основі положень діючого законодавства законодавства).

Забезпечення стабільності фінансової системи, посилення захисту інтересів вкладників та інвесторів банків, а також необхідність вдосконалення системи регулювання фінансової діяльності та наглядових підходів щодо виявлення, аналізу та обмеження ризиків, на які наражається банк внаслідок участі у фінансовій групі, були визначені ключовими складовими мети, вищезазначеного Закону України від 19 травня 2011 року [7].

Основним критерієм для визначення фінансової групи є відносини контролю між її учасниками. Фінансові групи залежно від того, хто здійснює контроль у групі або діяльність яких фінансових установ превалює (банків чи небанківських фінансових установ), поділяються на банківські групи та небанківські фінансові групи.

Банки та небанківські фінансові установи, у яких держава в особі уповноважених органів є контролером, для цілей нагляду на консолідованій основі не є такими, що мають спільного контролера.

До складу банківської групи можуть входити банки, інші фінансові установи, банківські холдингові компанії, компанії з надання допоміжних послуг, які мають спільного контролера.

У свою чергу, банківська холдингова компанія – це фінансова холдингова компанія, у якій переважною діяльністю фінансових установ, що є її дочірніми та асоційованими компаніями, є банківська діяльність, тобто сукупне середньоарифметичне значення активів банків (банку) – учасників (учасника) банківської групи – за останні чотири звітних квартали становить 50 і більше відсотків сукупного розміру середньоарифметичних значень активів усіх фінансових установ, що входять до цієї групи, за цей період.

Компанія з надання допоміжних послуг – це юридична особа, яка не є фінансовою установою, діяльність якої полягає в наданні послуг з інформаційних технологій, володіння або управління майном, з обробки даних або будь-яких подібних послуг, які необхідні для здійснення фінансовою установою діяльності з надання фінансових послуг.

Відповідно до положень діючого банківського законодавства України, існування банківської групи може бути визнане за одним із двох критеріїв її ідентифікації.

За першим критерієм банківською групою є група, яка складається з материнського банку і його українських та іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами. Тобто відносини взаємозв'язку між учасниками групи визначаються рівнем корпоративного впливу (частки капіталу чи голосів) одного банку на інші банки чи небанківські фінансові установи, у яких він володіє контрольним пакетом акцій чи голосів (як правило, більше 50 %), або ж вони є асоційованими компаніями (участь банку від 20 %).

За другим критерієм банківською групою є група, яка складається з двох або більше фінансових установ та в якій банківська діяльність є переважною. Зв'язок між банками та небанківськими фінансовими установами в даному випадку визначається через відносини контролю та завдяки наявності спільного контролера – фізичної особи або юридичної особи (щодо якої не існує контролерів – фізичних осіб), яка має можливість здійснювати вирішальний вплив на управління або

діяльність юридичної особи шляхом прямого та/або опосередкованого володіння самостійно або спільно з іншими особами часткою в юридичній особі, що відповідає еквіваленту 50 чи більше відсотків статутного капіталу та/або голосів юридичної особи, або незалежно від формального володіння здійснювати такий вплив на основі угоди чи будь-яким іншим чином.

Поняття холдингу є достатньо традиційним та загальновідомим. Його визначення відбувається традиційним шляхом через врахування відносин між материнським банком і дочірніми та асоційованими компаніями.

Вітчизняний законодавець для визначення складу та характеру взаємовідносин між учасниками обрав інший параметр констатації існування банківської групи – переважна банківська діяльність (незалежно від структури групи). Його використання має сприяти забезпеченню ефективності нагляду на консолідованій основі, зокрема в таких аспектах:

- врахування існуючих груп з точки зору їх основного фінансового бізнесу, незалежно від їхньої юридичної та формальної структури з метою запобігання нормативним прогалинам;
- беручи до уваги відносно різні потенціал та ресурси органів нагляду забезпечуються передумови для запобігання регулятивному арбітражу (дублювання чи ігнорування здійснення наглядових дій органами нагляду за секторами фінансового ринку України).

Ідентифікована банківська група зобов'язана визначити серед своїх учасників відповідальну особу та погодити її з НБУ. У свою чергу, остання повинна бути спроможна забезпечити виконання вимог, установлених НБУ до банківської групи. До погодження з НБУ відповідальної особи банківської групи або в разі, якщо вона не спроможна забезпечити виконання функцій відповідальної особи, такою вважається банк – учасник групи з найбільшим значенням активів за останній звітний період (квартал).

У межах банківської групи НБУ може визначати підгрупи як окремі об'єкти нагляду на субконсолідованій основі. Згідно з визначеним підходом підгрупи можуть визначатися за географічним критерієм – країною розміщення та видами діяльності учасників банківської групи.

Таким чином, в Україні структура та склад банківських груп можуть набувати таких варіантів.

Варіант 1. Національна банківська група без виділення підгруп у складі банку, фінансових установ небанківського типу (за винятком страхових компаній) та компаній з надання допоміжних послуг (за умови розміщення всіх учасників групи на території України) (приклад схеми наведено на рис. 2).

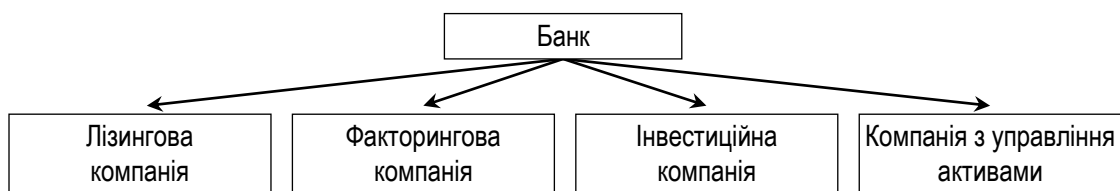

Рисунок 2 – Приклад складу національної банківської групи

Варіант 2. Іноземна банківська група, яка є частиною міжнародної банківської групи, тобто групи фінансових установ, пов'язаних відносинами контролю, і діяльність якої представлена більше ніж в одній країні та яка підлягає нагляду на консолідованій основі іноземним органом нагляду (рис. 3).

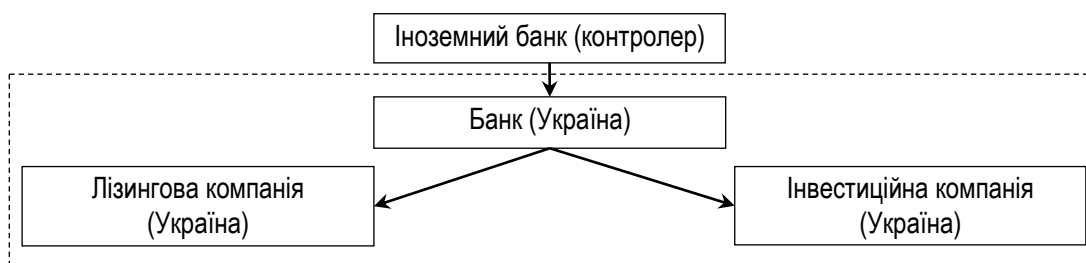

Рисунок 3 – Приклад складу іноземної банківської групи

Варіант 3. Банківська група із виділенням кредитно-інвестиційної групи (групи учасників, до складу якої входять різні фінансові установи (банківського та небанківського типу), компанії з надання допоміжних послуг, але крім страхових компаній) (рис. 4).

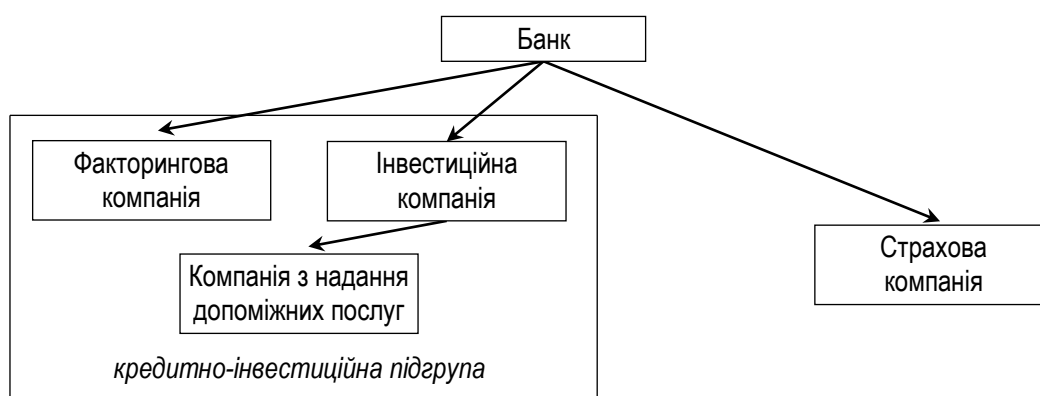

Рисунок 4 – Приклад складу банківської групи з кредитно-інвестиційною підгрупою

Варіант 4. Банківська група із виділенням страхової підгрупи (групи учасників банківської групи, до складу якої входять виключно страхові компанії) (рис. 5).

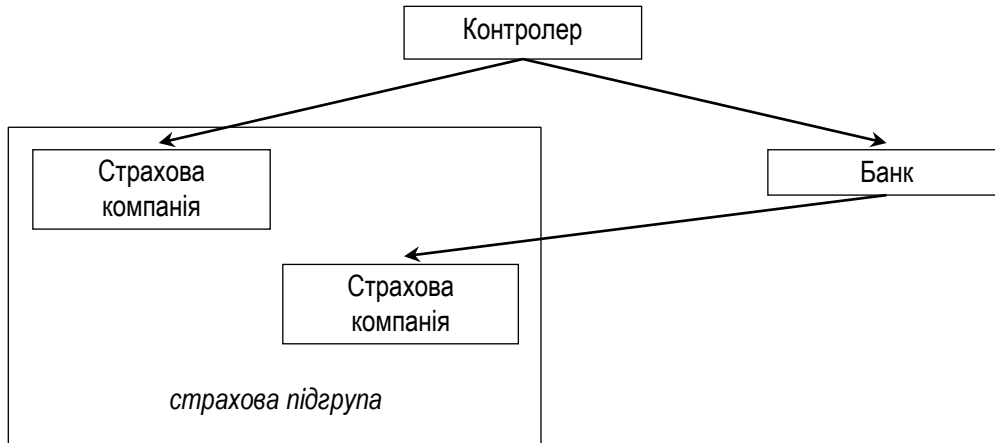

Рисунок 5 – Приклад складу банківської групи зі страховою підгрупою

Варіант 5. Банківська група із виділенням кредитно-інвестиційної та страхової підгруп (рис. 6).

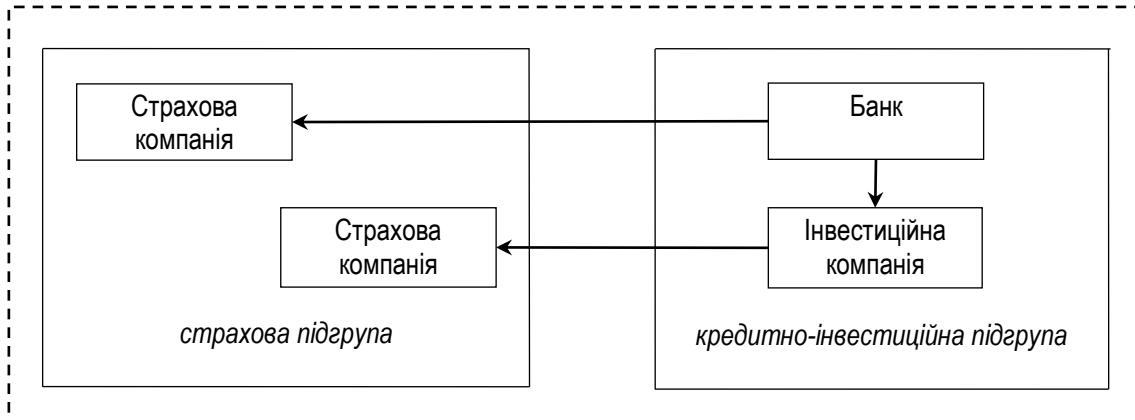

Рисунок 6 – Приклад банківської групи з кредитно-інвестиційною та страховою підгрупами

Варіант 6. Банківська група із виділенням підгрупи за географічним критерієм, тобто підгрупи, до складу якої входить учасник банківської групи та його дочірні компанії – учасники банківської групи, зареєстровані в іншій державі (рис. 7).

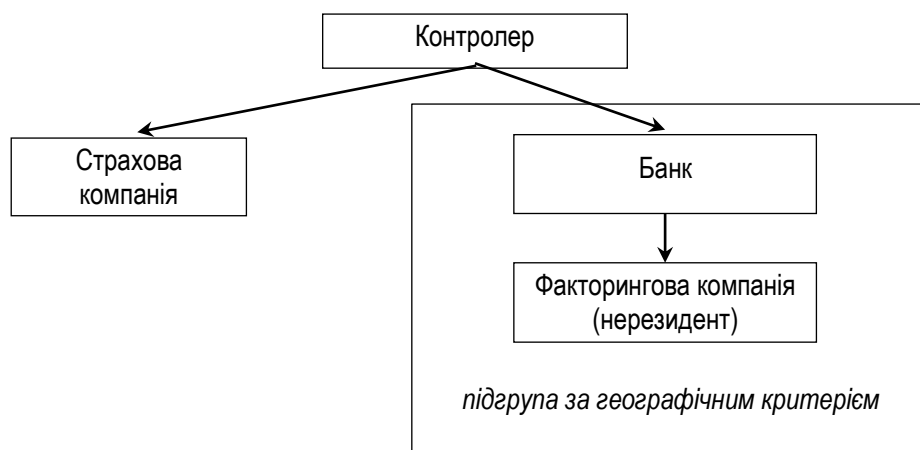

Рисунок 7 – Приклад банківської групи з виділенням підгрупи за географічним критерієм

Звичайно, наведений перелік моделей банківських груп, які можуть бути визначені чи створені суб'єктами фінансового ринку в Україні, не є вичерпним. Зокрема в ролі контролерів національних та іноземних банківських груп можуть бути як фізичні особи (резиденти та нерезиденти України), так і банки та небанківські фінансові установи міжнародного масштабу діяльності.

Відмінною особливістю розвитку механізму здійснення нагляду на консолідованій основі є так званий змішаний підхід до порядку формування банківських груп: з одного боку, НБУ закликає до визнання існуючих груп їхніми учасниками самостійно з наступним його інформуванням, а з іншого – визначає порядок і умови реєстрації новостворюваних груп, призначення контролерами відповідальних осіб і встановлення вимог до їхніх характеристик та фінансово-корпоративних можливостей.

Здійснення нагляду на консолідованій основі за діяльністю банків України не відмінняє проведення поточного моніторингу фінансового стану та умов діяльності кожного із банків – учасників групи, оцінки їхнього рівня ризику та адекватності капіталу. Таким чином, можна стверджувати, що нагляд на консолідованій основі є логічним продовженням ризик-орієнтованого підходу до банківського нагляду і слугує додатковим засобом оцінки фінансового стану банків із застосуванням форм і методів, аналогічних тим, що застосовуються при нагляді за ними на індивідуальній основі.

Поява в Україні банківських груп вимагає від НБУ розробки відповідних підходів до нагляду за їхньою діяльністю, в тому числі шляхом оцінки, обмежень та управління специфічними ризиками, що притаманні їхній діяльності. Одним із дієвих видів попереджувального

впливу на діяльність банківської групи та її учасників є встановлення економічних нормативів.

З метою забезпечення стабільності банківської системи та обмеження ризиків, які виникають унаслідок участі фінансових установ у банківських групах, Положенням НБУ “Про порядок регулювання діяльності банківських груп” (від 20.06.2012 № 254) визначені вимоги щодо діяльності банківських груп та підгруп. Відповідно, банківські групи, створені до грудня 2011 року, починаючи з грудня 2013 року повинні забезпечити дотримання вимог і нормативів:

- капіталу – з метою забезпечення здатності банківської групи покрити збитки, спричинені взятими ризиками, за рахунок регулятивного капіталу:
 - достатності консолідованого регулятивного капіталу банківської групи, підгруп банківської групи;
 - співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (Н3к);
 - співвідношення регулятивного капіталу до зобов’язань (Н3-1к);
- ліквідності – з метою підтримки її на достатньому рівні для своєчасного виконання всіх прийнятих на себе зобов’язань з урахуванням їх обсягів, строковості й валюти платежів, забезпечення належного співвідношення між власними та залученими коштами, формування оптимальної структури активів зі збільшенням частки високоякісних активів з прийнятним рівнем кредитного ризику для виконання правомірних вимог вкладників, кредиторів і всіх інших клієнтів учасників банківської групи (підгрупи):
 - поточної ліквідності (Н5к);
 - короткострокової ліквідності (Н6к);
- кредитного ризику – з метою обмеження ризику, що виникає внаслідок невиконання контрагентами учасників банківської групи своїх зобов’язань, та забезпечення стабільної діяльності учасників банківської групи:
 - максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7к);
 - великих кредитних ризиків (Н8к);
 - максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (Н9к);
 - максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (Н10к);
 - максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам, які не є фінансовими установами (Н10-1к);

- участі (інвестування) з метою обмеження ризику банківської групи, пов'язаного з участю учасників банківської групи в статутному капіталі юридичних осіб, що не є фінансовими установами:
 - участі (інвестування) в капіталі юридичної особи, що не є фінансовою установою (Н11к);
 - загальної суми участі (інвестування) (Н12к).

Банківські групи, кредитно-інвестиційні та визначені за географічним критерієм підгрупи зобов'язані дотримуватися вимог щодо достатності регулятивного капіталу та розміру всіх економічних нормативів.

Страхові підгрупи та підгрупи банківської групи, визначені за географічним критерієм, до складу яких входять виключно страхові компанії, зобов'язані дотримуватися тільки вимог щодо достатності регулятивного капіталу.

У межах пруденційного нагляду НБУ вимагає від відповідальної особи банківської групи складання та подання консолідованої, субконсолідованої звітності на підставі звітності учасників банківської групи. Річна консолідована звітність банківської групи підлягає перевірці аудиторською фірмою і має бути подана до НБУ до 1 червня року, наступного за звітним.

Також відповідальна особа банківської групи подає до НБУ проміжну консолідовану звітність банківської групи та проміжну субконсолідовану звітність підгруп банківської групи не пізніше останнього робочого дня другого місяця, наступного за звітним кварталом.

За порушення відповідних норм банківського законодавства НБУ має право застосувати до банківських груп заходи впливу:

- встановлення підвищених економічних нормативів, лімітів та обмежень щодо здійснення окремих видів операцій;
- заборона проведення операцій між банком та іншими учасниками банківської групи;
- примусове відчуження часток участі в статутному капіталі дочірніх компаній, асоційованих компаній, які є членами банківської групи, розірвання угод, на підставі яких, за відсутності формального володіння, здійснюється вирішальний вплив на управління та/або діяльність цих осіб.

Крім того, НБУ в разі порушення профільного законодавства небанківськими фінансовими установами, що входять до складу банківської групи, має право звернутися до державних органів, що здійснюють нагляд за такими особами, щодо вжиття до цих осіб адекватних заходів впливу.

Висновки. Отже, результати вивчення методологічних засад та розгляд змісту окремих елементів механізму, недавно започаткованого наглядового підходу за діяльністю банків в Україні – нагляду на консолідованій основі, дозволяють сформулювати такі ключові тези.

По-перше, нагляд на консолідованій основі в Україні став черговим етапом удосконалення механізму реалізації регуляторно-наглядової функції НБУ під впливом інтеграційних процесів на фінансових ринках країни та світу.

По-друге, будучи додатковим до нагляду на індивідуальній основі, консолідований нагляд покликаний забезпечити реалізацію попереджувальних заходів НБУ щодо діяльності банків у складі відповідних видів груп і підгруп, тим самим посилюючи змістовну складову процесу, що базується на принципах макропруденційного регулювання та нагляду за установами банківського сектору України. В умовах функціонування банкоцентричної моделі застосування комплексного підходу сприятиме підвищенню ефективності забезпечення стійкості фінансового стану банків, дозволить вчасно локалізувати виявлені проблеми, не допускаючи порушення фінансової стабільності кредитної системи в цілому.

По-третє, запроваджений в Україні механізм реалізації консолідованого нагляду за діяльністю банків знаходиться на етапі первинної апробації і спирається на розроблені НБУ інструменти адміністративного та економічного впливу, спрямовані на оцінку, мінімізацію та управління ризиками, що виникають в окремих банків – учасників банківської групи чи банківської групи в цілому.

Список літератури

1. Банківське право в ЄС та Україні: порівняльно-правове дослідження : навчальний посібник / О. А. Мірошніченко, М. В. Сенаторов, О. В. Сенаторов. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
2. Берегуля О. Перші кроки з ідентифікації та визначення банківських груп / Олександр Берегуля // Вісник НБУ. – 2013. – № 5. – С. 34–35.
3. Дубков С. Эволюция надзора за деятельностью банков во второй половине XX – начале XXI в. / Сергей Дубков // Банковский вестник. – 2009. – № 1. – С. 14–20.
4. Игнатов А. Новые подходы к осуществлению банковского надзора / Андрей Игнатов // Банковский вестник. – 2005. – № 2. – С. 32–36.
5. Міщенко В. Методологічні засади запровадження макропруденційного регулювання та нагляду / Володимир Міщенко, Анна Крилова // Вісник НБУ. – № 3. – 2011. – С. 12–15.
6. Поздышев В. А. Концепция консолидированного надзора и необходимость ее применения в России / В. А. Поздышев, Д. А. Пашковский // Финансы и кредит. – 2006. – № 1. – С. 60–69.
7. Про внесення змін до деяких законів України (щодо нагляду на консолідованій основі) [Електронний ресурс] : Закон України від 19.05.2011 № 3394-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=4494-11>.

8. Саввина О. В. Реформы финансовых архитектур: институциональный аспект / О. В. Саввина // Банковские услуги. – 2012. – № 11. – С. 15–23.
9. Тарасова О. Механизм консолидированного надзора за банковской деятельностью и его инструменты / Ольга Тарасова // Банковский вестник. – 2009. – № 6. – С. 30–38.
10. Трушина К. В. Антикризисное регулирование банковской деятельности: вопросы теории и практики / К. В. Трушина // Банковские услуги. – 2012. – № 11. – С. 30–41.
11. Школьник І. Міжнародні фінансові конгломерати у банківському секторі України / Інна Школьник // Вісник НБУ. – 2010. – № 2. – С. 32–35.

Отримано 30.07.2013

Summary

The necessity to implement the consolidated supervision in Ukraine is conditioned both by increasing of amount of forms and kinds of financial activity and by growth of scales and structures of its realization. In the article authors define organizational and legal prerequisites, which characterize objects (bank groups, subgroups) and certain instruments (administrative, economic) of supervisory influence, emphasize the necessity and importance of implementing the consolidated supervision of banks' activity in Ukraine.